

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ХУДОЖНЬОМУ ТА НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІ КИЇВСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ

О.Ф.Томчук

(кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статті представлений матеріал про широкі діяльності киевських неокласиків в сфері усвоєння традицій російської літератури. Виявляється амплітуда відповідуючих культурологічних асоціацій в художественних текстах, досліджуються смислові акценти наукових реценцій і перекладчеської зацікавленості неокласиків творчістю російських письменників.

The article describes the Kiev neoclassics broad activities aimed at acquiring the Russian literature traditions. The author focuses on the range of cultural associations, significant scientific reflections and neoclassics interest in translation of Russian authors.

Київські неокласики (М.Зеров, П.Филипович, М.Рильський, М.Драй-Хмара, О.Бургардт-Юрій Клен) послідовно й продуктивно формували в українському літературному процесі першої третини ХХ століття тенденцію апології національної культури в синтезі зі світовим духовним простором. Культурологія визначила підставові цінності всієї їхньої різногранної діяльності (оригінальної художньої творчості, перекладацтва, науково-критичних студій). Вона ініціювала й літературознавчу методологію неокласиків. Саме цим можна пояснити їх гострий інтерес до проблеми літературного пограниччя. Європейський художній досвід усвідомлювався неокласиками як мистецька школа, «засвоєння уроків якої уможливило розвиток українського письменства як могутнього культурою слова потік» (1, 391). М.Жулинський підкреслює, що саме представники «група п'ятірного» «розпочали боротьбу за освоєння світових зразків поетичної техніки, за пошуки нетрадиційних образів і оригінальних форм, за вихід української літератури на нові горизонти європейської культури» (2, 40).

У методологічному різноголоссі літературознавчих пошуків перших десятиліть ХХ століття неокласики запропонували власний варіант інтерпретації літературних явищ. У їхніх масштабних наукових дослідженнях чітко простежуються генетично-типологічні паралелі в широкому культурологічному контексті. Про послідовність і виваженість цілісної естетичної концепції свідчать також культурологічні аспекти оригінальної поезії неокласиків, численні переклади творів багатьох європейських авторів, що засадничо продукують проблему: «текст і контекст».

Якщо вести мову про європейський контекст багатогранного доробку представників «група п'ятірного» (творчого, перекладацького, наукового), то на сьогодні в більшості праць дослідників материкової України та еміграції (О.Ашер, В.Брюховецького, Н.Геркен-Русової, Я.Гординського, В.Державина, І.Дзюби, М.Жулинського, В.Іванисенка, Ю.Коваліва, Г.Кочура, Ю.Лавріненка, Д.Наливайка, Е.Райса, Ю.Шереха, М.Шудрі й ін.) ідеться завперш про пріоритетність французьких парнасців в естетичній неокласичній концепції. У цьому зв'язку найчастіше говорять про відкрите маніфестування М.Зеровим парнасізму, що його С.Павличко назвала одним із головних джерел поезії неокласиків (3, 199). Як незаперечний аргумент обов'язково цитуються рядки програмового сонета лідера неокласиків «Pro domo»:

Леонт де Ліль, Жозе Ередія,

Парнаських зір незахідне сузір'я

Зведуть тебе на справжні верхогір'я (4, 66).

Теоретично й практично теза «європеїзму», проголошена М.Хвильовим і підтримана неокласиками в ході відомої літературної дискусії 1925-1928 рр., передбачала орієнтацію на значно ширші джерела світової культури. Сутнісною ознакою цієї важливої риси їхньої естетичної концепції було повне усвідомлення належності української літератури до потужного духовного європейського середовища. І саме в цьому відношенні особливо прислужилися неокласикам синхронічні та діахронічні типології із ближчими й дальшими слов'янськими літературами. Слов'янський продуцент, плідно представлений у спадщині неокласиків і в оригінальній художній творчості (переважно на рівні культурологічних асоціацій), і в перекладацькій та літературознавчій практиці, ще не ставав предметом спеціального наукового вивчення. Окремими винятками можуть бути принагідні зауваги щодо слов'янського контексту в працях деяких дослідників про М.Драй-Хмару (С.Гальченко, І.Заславський), котрий найактивніше з-посеред інших сучасників освоював слов'янські

літератури.

Серед зацікавлень неокласиків інонаціональним мистецьким світом особливе місце належить російській літературі. В їхньому багатогранному доробку маємо доволі вагомий пласт наукових праць різних жанрів, у яких розкриваються питання українсько-російських літературних взаємин (напр., стаття М.Зерова «Українські теми в російській літературі 20-30-х рр.»; рецензія П.Филиповича на видання художніх творів російського автора «Поэтическое наследие Тютчева» («Художественная литература», 1935, № 5: О кн.: Тютчев Ф.И. Полн.собр.соч.: В 2 т. / Ред. и коммент. Г.Чулкова. – М.; Л., 1933-1934); дослідження Ю.Клена про драматургію російського символіста Л.М.Андреева та ін.). Російський літературний претекст визначає широкий спектр культурологічних асоціацій неокласиків у контексті їхньої оригінальної поетичної творчості. Цю позицію вони неодноразово декларували у своїх віршах (Ю.Клен: *І нам були однаково близькі Фет і Бодлер, // І Леся, і Петрарка...*). Про стабільність зацікавленості неокласиків російською літературою свідчать їх численні переклади (М.Зеров: «Поетові» О.Пушкіна, «Парус» М.Лермонтова, «Єгипет» І.Буніна, «Гімн Афродіті» В.Брюсова; М.Драй-Хмара: «Цигани» О.Пушкіна, «І скучно, і сумно, і нікому руку подать...» М.Лермонтова, «Я не сказав тобі, що я тебе люблю...» В.Сологуба, «Як хмурно, сумно восени...» А.Фета, «Пісня» І.Буніна; П.Филипович: «Анчар» О.Пушкіна, «До служителя Муз» В.Брюсова; Ю.Клен: «Прощай, Росіє неумита...» М.Лермонтова, «Незнайомка» О.Блока, «Плавець» М.Язикова, «Про вечір золотий замислилась дорога...» С.Єсеніна). Як видно, освоєння неокласиками російської літератури – важлива грань їхньої естетичної концепції. Перебуваючи у сфері активних і безперервних літературознавчих дискусій, означена тема сьогодні вимагає доповнень та уточнень. Недостатня з'ясованість багатьох питань теоретичного й культурологічного плану пояснюється входженням у нинішній читацький та науковий обіг численних, неприступних донедавна джерел (художніх творів і наукових праць), які спонукають до висновку про широту і стабільність зацікавлень означеного кола авторів російською літературою. Саме цим пояснюється актуальність порушеної нами проблеми.

Активний діалог київських неокласиків з російською літературою увиразнює сутнісну грань їхньої концепції розвитку національного мистецтва слова, котра передбачала, за словами С.Мельник, «тлумачення українського письменства як повноцінної європейської літератури, розуміння її як відкритої динамічної системи, в якій глибока національна традиція синтезується з культурним досвідом людства» (5, 862). Тема «Неокласики та російська література» не може бути вичерпно представлена в межах однієї статті. Ми ставимо за мету розглянути декілька локальних підтем: взаємини київських неокласиків та російських письменників у творчому й науковому (почасти – біографічному) розрізі. У цьому зв'язку серед найголовніших завдань нам бачиться з'ясування науково-критичного сприйняття неокласиками надбань російської літератури та виявлення її ролі у формуванні їхнього поетичного дискурсу. Детальніше зупиняємось на характеристиці широкої амплітуди перекладів російської літератури, здійснених репрезентантами «група п'ятірного».

З російської художньої традиції вирости титанічні постаті поетів: М.Зерова, М.Рильського, П.Филиповича, М.Драй-Хмари, О.Бургардта. Російськомовними були літературні дебюти фактично кожного з них. Так, рання поетична творчість М.Зерова розпочалася в університетські роки російськомовними віршами. М.Шудря пише, що «потай од сторонніх очей студент мережить рядки власних віршів [...] російською мовою. За 1910-1919 роки в нього зібралось аж три томи «Почти полного собрания сочинений» (6). Це були переважно любовні, пейзажні та побутові (нерідко автобіографічні) вірші, в яких превалював дух літературних зразків, інтимно-сповідальних інтонацій, які вводили твори молодого початківця в типологічне коло російської поезії («Не любишь ты припоминаний...», «Моя душа скорбит смертельно...», «В пустынном и глухом изгнании...»). Значна кількість ранніх віршів припадає на пізніший період життя М.Зерова. Сьогодні відомо, що їх частину він присвятив доньці інспектора златопільської гімназії, де працював після закінчення університету. Зшиток із 23-ьох поезій він передав адресатці Вірі Рюмасюковій особисто під час випадкової зустрічі в Києві. І.Почайна їх передруковує та коментує на сторінках журналу «Київ» (1992, № 4).

Діапазон ранньої російськомовної лірики М.Зерова досить широкий. Тут наявні і жартівливі тональності («Бывают тетушки моложе»), і мотиви надривної туги й безнадії («Кто мне скажет, расскажет, куда мне к заповетному счастью идти?»), й усталені песимістичні монологи ліричного героя, сперті на романсові традиції російської лірики (*Так хорошо с тобою! О, где бы ни был я, она со мной вовек, в моем воспоминанье...*). Раннім віршам М.Зерова ще далеко було до «гурманства рим і скульптурної досконалості» (7), однак вони надзвичайно важливі для осмислення шляхів становлення його творчої особистості. Уже в цей період маємо достатньо поетичних зразків, у яких відстежуємо схильність майбутнього неокласика до засвоєння літературних образів і тем («Овидий», «На мотив Робиндраната Тагора»), формування загальної естетичної концепції, що передбачала синтез

національного та загальнолюдського духовного досвіду. М.Зеров, подібно до своїх колег по перу, «доклав надзвичайно багато зусиль до впевненого торування шляхів у Європу – для повнокровного суспільного й культурного буття нації» (8, 52).

Російськомовним був поетичний дебют ще одного неокласика – П.Филиповича. Свої ранні вірші він друкував на сторінках російськомовної періодики (журнали: «Заветы», «Вестник Европы», «Жатва», «Куранты») під романтичним псевдонімом Зорев. На поезіях початківця (тоді – студента університету св.Володимира) виразно позначились російські літературні впливи. Особливо це виявилось у пейзажних творах, у яких пристрасно поетизується природа, її звабно-таємнича краса (9, 126):

*Я опьянен цветущей вишней
и свежим шелестом дубрав,
и все незримей, все неслышней
сливаюсь с жизнью дольных трав* (10, 192).

Російськомовними віршами розпочався літературний шлях і О.Бургардта. Його вишукані поезії склали збірку «Каравели», що вийшла під псевдонімом Юрій Клен уже в еміграції (Прага, 1943), Проте входження майбутнього неокласика в світ літератури, як і М.Зерова й П.Филиповича, пов'язане з пробою пера в університетські роки. Це були російськомовні вірші (вони кількісно переважають), що мали наслідувальний характер і становили собою розмаїті художні варіації любовної лірики в її класичних та модерних зразках («Безысходность», «Моя тоска, как крыльев черных трепет», «Любовь», «Влюбленные», «Цвет вишни» та ін.). Використовуючи ходові поетичні кліше російської літератури («угрюмый», «тоска», «лепет»), найуживаніші художні паралелізми й інверсовану мову («цветок белый», «волна светлочешуйная», «поток тысячеструйный»), молодий автор виробляє власний поетичний стиль. Усе ж образна система більшості його ранніх віршів явила своєрідне включення в тодішні літературні впливи. Це стосується і поезій, тематика яких пов'язана з перебуванням на засланні в Архангельській губернії. Архангельські враження відрефлексовані у циклах «Природа» і «Север». Ю.Ковалів підкреслює, що у багатьох ранніх російськомовних віршах молодого автора присутні «яскраві образні знахідки», як, скажімо, у поезії «Осень»:

*Там, на куполе выпуклой горки
Три березы белели в парче
И роняли лимонные корки
В темный мох на зеленом плаще* (11, 15).

З дослідження творчості російських письменників розпочали наукову діяльність фактично всі неокласики. Так, П.Филипович ще в студентські роки студіює спадщину Є.Баратинського. На останньому курсі університету він пише наукову роботу про його життя і творчість, яку згодом видає окремою монографією. Істотно, що й сьогодні нею послуговуються відомі російські вчені. Так, наприклад, пушкінознавець Вацуро, пишучи про стосунки Баратинського та Дельвіга, підкреслював, що останній був тією основною ланкою, котра зв'язувала Є.Баратинського з петербурзьким літературним оточенням. При цьому він посилається на названу працю П.Филиповича. Позитивно оцінені окремі аспекти цієї студії у статті Альтшуллера «Записки Пушкина и Баратынского в публикациях А.Е.Грена» (12, 185). У період інтенсивної науково-творчої діяльності у 20-х роках П.Филипович працює над перекладами творів Є.Баратинського (напр., «Мій хист малий...»). Медитативні інтонації російського лірика відчутно вплинули й на філософські вірші неокласика, не заслоняючи при цьому своєрідних ознак його індивідуального стилю. Іntenційованість на традиції Є.Баратинського закладена у назвах творів, скажімо, в поезії «З Баратинського»:

*Чому невільникам думки про волю милі?
Дивись: не ремствують, а плинуть тихі хвилі
Край берегів своїх, яких їм не змінить;
Он велеть-сосна, де вироста, стоїть,
Не може рушити...* (13, 88).

Тему українсько-російських літературних взаємин актуалізує в багатьох наукових працях М.Зеров. Так, у статті «Українські теми в російській літературі 20-30-х рр.» він подає детальний огляд «школы малороссийских повестей», репрезентованої іменами М.Гоголя, В.Наріжного та О.Сомова. Окреме місце відводиться ним дослідженню української фольклорно-історичної тематики в поезії Пушкіна, Рилєєва та Маркевича. У цій праці, як, власне, й у багатьох інших, М.Зеров виявляє широку ерудицію, засвідчує знання європейського художнього процесу. Він, зокрема, вводить кожне аналізоване мистецьке явище в широкий літературний контекст. Так, аналізуючи творчість Рилєєва, літературознавець зауважує подібність його «Дум» до «Історичних співів» («Spiewy historyczne») польського поета Юліана Урсула Немцевича» (14, 104). Такий підхід до оцінки локальних

літературних явищ свідчить про масштабність наукових досліджень лідера неокласиків.

Російська література, поряд із багатьма іншими слов'янськими, була серцевиною і перекладацької діяльності неокласиків. Особливим чином це стосується лідера неокласичного «група» - М.Зерова. Більшість його художніх версій явили неперевершений приклад геніального відтворення шедеврів російських авторів (О.Пушкіна, М.Лермонтова, І.Буніна, В.Брюсова, П.Бутурліна й ін.). Діапазон перекладацьких інтересів М.Зерова доволі широкий. Окрім згаданих поетичних творів, він перекладав російську прозу (М.Гоголь, А.Чехов). Прагнучи забезпечити резонанс українському поетичному слову, популяризував твори Лесі Українки й М.Рильського, перекладаючи їх російською мовою.

Характерне для М.Зерова вроджене естетичне чуття слова стало чинною спонукою творчого проникнення, глибинного занурення в російський першотекст. Обґрунтовуючи свої погляди на методологічні принципи перекладацтва, М.Зеров застерігав не тільки від спокуси калькування, а й від волонтаристської тенденції приблизного переспіву, образної аналогії чи примітивної стилізації, що характерно для близьких за лексичним складом літератур (у нашому випадку – української та російської). Він добре усвідомлював посередницьку роль перекладача між двома літературами й мовами, тому ставив досить високі вимоги до його фахової обізнаності у цій галузі знань.

М.Зеров зробив надзвичайно багато для утвердження національної перекладацької традиції як редактор і видавець перекладів. Він був ентузіастом та активним учасником перших радянських видань українською мовою О.Пушкіна та М.Гоголя. Продовжуючи традиції І.Франка на шляху піднесення культури українського сонета, лідер неокласичного «група» провадив копітку роботу по створенню антології світового сонета. Реалізувати таку прекрасну мрію йому не вдалося. Однак навіть серед сонетів, які встиг перекласти М.Зеров, маємо твори російських авторів («Поетові» О.Пушкіна, «Сонет» М.Лермонтова, «Єгипет» І.Буніна), що стали прикметним явищем не тільки для його творчості, а й усієї української літератури.

Російській класиці належить важливе місце серед художньо-естетичних зацікавлень і М.Драй-Хмари. До цього причинилися деякі біографічні факти письменника. Навчаючись у Петербурзькому університеті (1915-1917 рр.), він підтримував творчі й товариські взаємини з російськими діячами, започатковані ще за часів перебування в колегії Павла Галагана (наприклад, із Б.Ларінім - російським поетом, професором Петербурзького університету). У Петербурзі майбутній неокласик особисто спілкувався з такими видатними російськими поетами, як О.Мандельштам та С.Єсенін. Останньому він згодом присвятить спеціальний вірш під назвою («Пам'яті С.Єсеніна»), у якому ясно прочитується тепле ставлення до адресата:

*Я пам'ятаю вечір тьмянний
над Петербургом голубим:
морозний блиск, і вітер п'яний,
і над Ісаком – сизий дим (15, 68).*

Серед улюблених російських поетів М.Драй-Хмари виокремлюється постать М.Лермонтова, про що свідчать численні переклади й епістолярій. У передмові до нью-йоркського видання «Поезій» донька письменника О.Ашер відзначає, що його переклади з Лермонтова «мають високу мистецьку вартість і звучать чудово» (16, 11). І.Заславський у статті «З етюдів про неокласиків» підкреслює, що перекладач дав українському читачеві «низку віршів російського митця [М.Лермонтова], майстерно відтворені українською: взірці символіко-пейзажної, філософської та політичної лірики, балади» (17, 100).

Цікавими видаються окремі біографічні факти, що потверджують незгасний інтерес М.Драй-Хмари до російського поета. Так, в одному з листів із заслання від 06.02.1937 року дізнаємось про те, що на пушкінському вечорі він мав намір зачитати вірш М.Лермонтова «На смерть поета» (18, 433). Припускаємо, що це могла бути його власна україномовна версія російського автора, настрої якого о тій порі для нього були особливо близькі.

У частково опублікованому автобіографічному зошиті М.Драй-Хмари зустрічаємо різні варіанти багатьох перекладів з М.Лермонтова. Звертає на себе увагу насамперед копітка робота перекладача над класичною лермонтівською медитацією «З Гете». В останній він подає найдосконалішу версію лермонтівського вірша, зберігши його наспівність, мелодійність, а найперше – емоційно-сміслову наповненість:

*Сонні верховини
Ніч оповила,
На німі долини
Впала свіжа мла... (19).*

Перекладацька робота над лермонтівськими текстами переконує, що для М.Драй-Хмари, як і для інших неокласиків (у першу чергу – М.Зерова), характерною була перекладацька поліваріантність. Щодо М.Лермонтова, то він представляв інтерес і для П.Филиповича як перекладача й організатора

перекладацької справи. У відомих на сьогодні біографічних довідках фактично не згадується, що П.Филипович перекладав твори М.Лермонтова. Г.Кочур свідчить про плановану харківським видавництвом «Космос» книгу перекладів цього російського поета, до якої П.Филипович написав вступну статтю, зробив кілька власних художніх версій і мав редагувати це видання (20, 108).

Отже, порушена нами проблема досить масштабна. У своїй статті ми зосередили основну увагу лише на одному аспекті широкої теми «Неокласицизм і слов'янська культура». Розгорнуте висвітлення усіх її складових потребує нині ґрунтовних досліджень монографічного характеру і становить перспективну лінію сучасного українського літературознавства загалом.

1. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури: 1917-1927. - Харків, 1931. - Т.2.
2. Жулинський М.Г. Шлях із неволі, з небуття // Слово і час. - 1990. - №1.
3. Павличко С.Д. Неокласицизм – філософія консервативної модернізації // Павличко С.Д. Теорія літератури. - К., 2002.
4. Зеров М.К. Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т.1.
5. Мельник С.Є. До питання про становлення неокласичної концепції в розвитку української літератури // Визвольний шлях (Лондон). - 1994. - № 7 (556).
6. Шудря М. Неокласицизм, або «ґроно п'ятірне нездоланих співців» // Українська мова та література. - 1999. - Ч.7 (119).
7. Дунай П. Київські неокласицисти та їх лідер, поет Микола Зеров // Українська мова та література. - 1997. - Ч.35 (51).
8. Райбедюк Г.Б. Національна самоідентифікація Миколи Зерова // Сучасний погляд на літературу: Науковий збірник / Пам'яті академіка Петра Хропка. - К., 2004. - Вип.9.
9. Райбедюк Г.Б. Павло Филипович // Історія української літератури ХХ століття: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів напрямку підготовки «Філологія». - К., 2007.
10. Зоров П. Я опьянен цветущей вишней // Вестник Европы. - 1914. - № 7.
11. Ковалів Ю.І. Прокляті роки Юрія Клена // Клен Ю. Вибране. - К., 1991.
12. Райбедюк Г.Б., Томчук О.Ф. Неокласицизм: естетична система та персоналії: Навчальний посібник. - Ізмаїл, 2005.
13. Филипович П.П. Поезії. - К., 1989.
14. Зеров М.К. Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т.2.
15. Драй-Хмара М.П. Вибране. - К., 1989.
16. Ашер О.М. Драй-Хмара як поет // Драй-Хмара М. Поезії. - Нью-Йорк, 1964.
17. Заславський І.Я. З етюдів про неокласиків // Сучасність. - 1997. - № 7-8.
18. Драй-Хмара М.П. Літературно-наукова спадщина / Упор. С.А.Гальченка, А.В.Ріпенко, О.Ф.Томчука. - К., 2002.
19. Заславський І.Я. Невідомі переклади Михайла Драй-Хмари з російської лірики // Українська мова та література. - 1997. - Ч.35 (51).
20. Кочур Г.П. З неопублікованих перекладів Филиповича // Жовтень. - 1971. - № 9.